

HORVÁTH ZOLTÁN

CSATORNA, VAGY CSARNOK A KÖZMŰVELŐDÉS?

Kovalcsik József 1986–1987-ben írott háromkötetes munkájában „*A kultúra csarnokai*”-ként beszél a közművelődésről. Könyvének címe egy ragyogó, tágas, színpompás és előkelő tért sejtet. Ezzel szemben Józsa Péter 1978. évi *Kód–kultúra–kommunikáció* című tanulmánykötetének egyik alfejezete a közművelődést csatornarendszerhez hasonlítja. Egy láthatatlan, a felszín alatt húzódó hálózathoz. Melyik hasonlat az igazabb? Előadásomban Józsa Péter kiindulópontjáról kívánok szólni a jelenlegi közművelődési rendszerről.

Az 1970-es évek közepétől a rendszerváltásig zajló időszak a magyar közművelődés ismételt újrafogalmazásának egyik szakasza, amely a rendszerváltásban tetőzött. Tulajdonképpen a magyar közművelődés folyamatosan újra és újra fogalmazza magát. Tudományterületi besorolása bizonytalan, leginkább a neveléstudományhoz szokás kötni, azon belül is az andragógiához, ám ez kényszerű megoldás és nem fedí le pontosan a területet. Már a megnevezésben is bizonytalanság és rendszeres változás figyelhető meg. Az előbb alulról szerveződő, majd egyre inkább intézményesülő rendszert iskolán kívüli népművelésnek nevezték a 19. századtól 1945-ig. Ezt követően, az ún. koalíciós időkben szabadművelésnek, majd a Rákosi-korszakban ismét népművelés lett, amit váltott a közművelődés kifejezés. (Juhász, 2016. 16–41.) Törvényi szinten ma is ezt a megnevezést használjuk, miközben a szakmai közbeszédben már a közösségi művelődés jelent meg és felsőoktatásban az új típusú BA-szak is ezt használja (miközben az MA-szak kulturális mediációként határozza meg a szakmai tevékenységet). Hogy a helyet komplexitását jelezzük: a közösségi művelődés a közösségszervezés irányába mutat, amely egy társadalomfejlesztő tevékenység, így tudományterületileg elmozdul a bölcsészettudomány (azon belül a neveléstudomány) irányából a társadalomtudományok, főként a szociológia, szociálpolitika, szociális munka irányába. Ráadásul szinte a közművelődés szinonimájaként jelen van a felnőttképzés (andragógia), közösségi animáció, az ifjúsági munka. Sorolhatnánk.

És még csak a szakma megnevezésénél tartunk. Ehhez képest kellett és kellene ma is meghatározni a szakmának, illetve a társadalomnak is, hogy miként tekint a közművelődésre. A fenti két meghatározás (csarnok és csatorna) két gyökeresen más felfogást jelent.

A *Kód–kultúra–kommunikáció* című kötet megjelenésének évében, 1978-ban írja Hankiss Elemér a *Viselkedéskultúránk torzulásai* című tanulmányát, amely az 1982-es kiadású *Diagnózisok* című könyvében is helyet kapott. Itt, a korszak közművelődési helyzetét is kitűnően jellemzi: A társas érintkezés intézményes keretei meglehetősen satnyák. (...) nagyon is

jellemző a sivár vagy szinte nem is létező faluközpont az egy szál kocsmával vagy vendéglővel, illetve presszóval kombinált kocsmával és fűtési, tatarozási, költségvetési gondokkal vagy az érdektelenséggel küszködő művelődési szobával vagy házzal. S a helyzet a városokban sem sokkal kedvezőbb; a meglévő italboltok, kocsma és a lerobbant, szűk és sivár mozik eleve nem tudják, a presszók és művelődési házak pedig a lakosság elenyésző hányada számára tudják csak biztosítani a tartalmas társas együttlét feltételeit (...)" (26. o.) Ugyanitt Hankiss megjegyzi még, hogy az utóbbi évtizedekben jelentősen visszaesett az egyesületi, egyleti, klubéleti tevékenység. Ez tehát a helyzet az 1970-es évek végén, a 80-as évek elején.

Nagyjából ekkor (1975-től) bontakozott ki a nyitott ház mozgalom Beke Pál és Varga A. Tamás vezetésével. A settlement típusú tevékenység magyarországi meghonosításával kísérletezve jutottak el oda, hogy nem egy felülről lefelé irányuló mozgással kell népet művelni, hanem közös művelődésre van szükség. Ez az aktivizáló, a helyi, személyes kapcsolati hálókat központba helyező szemléletmód volt a hazai közösségfejlesztés gyökre.

Józsa Péter a *Kód–kultúra–kommunikáció* című könyv bevezetőjében nem egészen két oldalt (8–10. o.) szentel csupán a közművelődésnek egy fejezet keretében. Mégis, az éppen akkor (is) átalakuló szakmáról sokat megtudunk ebből a pár bekezdésből. Józsa szerint a közművelődés a permanens neveléshez köthető. Elsősorban információforrás. Az oktatási rendszer (bármelyik szintjét is vizsgáljuk) nem ad az egész életre szóló ismeretet. Egyrészt változik a világ, másrészt, változik az ember. Változnak a képességei, a memóriája. Folyamatosan felejtünk, miközben egy (már akkor) egyre inkább medializált környezetben, aki kiesik az információs térből, az egyre kevésbé tud boldogulni. A közművelődésnek abban van szerepe, hogy az embereknek lehetőséget kapjanak az újabb és újabb, vagy mélyebb információhoz való jutásban.

Másrészt a közművelődés értékek forrása is. Józsa szerint a bonyolult társadalmi viszonyok közötti létezésben, és az arra való reagálásban az egyénnek szüksége van értékekre, normákra, szabályokra. A hagyományos társadalmakban ezek a kulturális keretek adottak voltak. Az emberek beleszülettek ezekbe, megtanulták őket. A jelenlegi társadalomban ezek a szabályozók folyamatosan átalakulnak, érvényüket veszítik és születnek újak. A közművelődésnek az ebben a rendszerben való eligazodását is segíteni kell.

A közművelődésnek feladata (Józsa Péter szerint) a fizikai dolgozók és az esztétikai termékek (könyvek, filmek, színházak, festmények, zenék) értékesebb része között lebontani a falat. A közművelődés tehát a tömegkultúra helyett az elit értékközvetítés intézménye, aminek a célközönsége a kevésbé tájékozott és az értékeiben bizonytalananná vált társadalmi tömeg.

Bár definíciót nem ad Józsa a közművelődésre, utalásaiból arra következtethetünk, hogy közművelődés alatt a legtöbb kulturális intézményt és (az 1970-es évek Magyarországon még erőteljes kulturális tartalmat hordozó) médiumot, így a mozit, a televíziót, a színházat is érti. Ez a fajta tisztázatlanság később is megmaradt. Kormos Sándor az 1999. évi kiadású *Közművelődési intézmények és szervezetek* című könyve ide sorolja nem csak a művelődési otthonokat, a gyermek és ifjúsági házakat, de a közkönyvtárakat, a múzeumokat, a levéltárakat, a műemlékvédelmet, a tudományos-ismeretterjesztő és művészeti szervezeteket, a tömegkommunikációs intézményeket, kulturális egyesületeket és alapítványokat is. Tehát, mindent, amely a kultúrák közvetítésével részben, vagy egészben kapcsolatba hozható.

Nézzük tehát, hogy mit értünk ma közművelődés alatt? A mozi, az előadóművészeti intézmények, a galériák, közgyűjtemények, a médiumok tagjai a kulturális rendszernek, de nem a közművelődésnek. A közművelődést a 1997. évi CXL törvény IV. része határozza

meg, melyet nem is olyan rég, 2017-ben módosítottak. A törvény preambuluma így fogalmaz: „A társadalom közös érdeke a nemzeti, nemzetiségi kulturális hagyományok megőrzése, méltó folytatása, a közösségi és egyéni művelődés személyi, szellemi, gazdasági feltételeinek javítása, a polgárok életminőségét javító, értékhordozó tevékenységek, valamint az ezek megvalósulására létrejött intézmények és szervezetek működésének elősegítése, amely törekvés a kulturális alapellátás rendszerében testesül meg.”

A közművelődési intézmények számára nyolc alapeladatot fogalmaz meg a fenti jogszabály:

1. Művelődő közösségek létrejöttének elősegítése, működésük támogatása, fejlődésük segítése, a közművelődési tevékenységek és a művelődő közösségek számára helyszín biztosítása.
2. A közösségi és társadalmi részvétel fejlesztése.
3. Az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítása.
4. A hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítása.
5. Az amatőr alkotó- és előadó-művészeti tevékenység feltételeinek biztosítása.
6. A tehetséggondozás- és -fejlesztés feltételeinek biztosítása.
7. A kulturális alapú gazdaságfejlesztés.

Mit mond Józsa arról, hogy mi a közművelődés feladata?

1. Információforrás
2. Értékforrás

Az elmúlt időszakban kicsit összetettebb lett a feladat, de tulajdonképpen a Józsa által megfogalmazottakat megtaláljuk a mai alapeladatok között is. Információforrás mondja Józsa, az egész életre kiterjedő tanulás és tehetséggondozás- és -fejlesztés feltételeinek biztosítója mondja a hatályos törvény. Értékforrás mondja Józsa, hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése mondja a törvény. Mindezek felett megjelenik a közösség és gazdaságfejlesztő funkció, amely az 1970-es években még nem volt ennyire erőteljes.

Ezt a komplex rendszert a megyei jogú városok közművelődésének mind végezniük kell, míg a legkisebb falvaknak legalább az elsőt, ráadásul képzett szakemberekkel. A feladatot/feladatokat különféle intézményekkel lehet végezni a tevékenység célja, vagy a intézmény nagysága szerint. Az intézményt fenntartani nem képes, pár száz fős települések elég, ha egy (meghatározott infrastruktúrával rendelkező) művelődési színteret működtetnek. Ezek valóban csupán színt és teret adnak a településen, hogy egyetlen olyan hazai közösség se legyen, ahol nincs olyan helyszín, ahol a közösségi élet kiteljesedhetne, és ne legyen egyetlen olyan közösség, amelynek a dinamizálásával, fejlesztésével, vagy legalább egyben tartásával egy képzett szakember ne foglalkozna.

Az ezer fő feletti településeknek már közművelődési intézményt kell fenntartaniuk. Nyolc intézménytípust sorol fel a törvény:

1. Művelődési ház
2. Művelődési központ
3. Kulturális központ
4. Többfunkciós közművelődési intézmény
5. Népfőiskola
6. Népi kézműves alkotóház
7. Gyermek-, illetve ifjúsági ház
8. Szabadidőközpont.

JÓZSA PÉTER EMLÉKEZETE

HORVÁTH ZOLTÁN: CSATORNA, VAGY CSARNOK A KÖZMŰVELŐDÉS?

Ezek között az első három tulajdonképpen általános közművelődési intézmény, amely a település nagysága és a fenti feladatokból vállaltak száma szerint lesz művelődési ház, -központ, vagy kulturális központ. A többfunkciós intézmény is általános közművelődési feladatot lát el, amely más funkciót is kap (elsősorban kisebb városok esetében egybevolt könyvtári, közművelődési és/vagy múzeumi intézmény). A népfőiskola a közművelődés és a felnőttképzés határterületén áll, a népi kézműves alkotóház a hagyományörzés és a közművelődés metszéspontjában, míg a szabadidőközpont a közművelődést az aktív rekreációhoz köti. Hagyományokkal rendelkező, ám speciális típusú intézmények ezek. A gyermek- és ifjúsági házak pedig nem funkciójukban, hanem célcsoportjuk szerint specializálódnak és a fiatalokat kívánják közművelődési eszközökkel megszólítani. (Érdekes az a szemléletmód, hogy míg az ifjúsággal külön intézménytípussal foglalkozik a közművelődés, addig az idősgenerációval való foglalkozás során a szociális és egészségügyi feladatok dominálnak. Tehát, a fizikai és mentális szinten tartás, vagy a romlás lassítása, a fejlesztés helyett. Így, az idős korosztállyal szociális és egészségügyi intézmények foglalkoznak elsősorban, a közművelődés ezekben mellékszálként van jelen. Izgalmas lenne megvizsgálni, ha megfordítanánk az arányokat és a közösségi és művelődési szempontokat helyeznénk előtérbe. Vajon, hogy hatna ez az idősök mentális és a fizikai állapotára?)

Jelenleg tehát (nagyon vázlatosan) ezeket a kereteket értjük közművelődés alatt. Választ kell azonban még találni alapkérdésünkre: mi a közművelődés, csarnok, vagy csatorna? Kovalcsik József több száz oldalas művében is azt mutatja be, hogy a művelődési rendszer alapjai civil szervezetek, polgári körök, munkáscsoportok voltak. Mégis egy előkelő, monumentális képet vázol elénk művének címében: A kultúra csarnokai. Valószínűleg Józsnak van igaza, aki csatornarendszerről beszél. Olyan (tervezett, vagy spontán módon is alakuló) hálózatról, amely a föld alatt húzódva láthatatlanul összeköti. A mindennapunk szerves része. Tudjuk, hogy van, természetesnek vesszük a létét. Talán kicsit kevesebbet foglalkozunk is vele, mint amennyit kellene. Használjuk, élvezzük az előnyeit. Súlyos problémát jelent azonban, ha meghibásodik, így fenntartása, javítása, fejlesztése rendkívül fontos társadalmi feladat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1997. évi CXL törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről
Hankiss Elemér: Viselkedéskultúránk torzulásai. In: Diagnózisok. Helikon Könyvkiadó, 2017.
Budapest
- Juhász Erika (2016): A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma Magyarországon. Csokonai Kiadó, Debrecen
- Józsa Péter (1978): Kód–kultúra–kommunikáció. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest
- Kormos Sándor (1999): Közművelődési intézmények és szervezetek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Kovalcsik József (1987): A kultúra csarnokai 1-3. Művelődéskutató Intézet, Budapest

ÖSSZEFOGLALÁS

A közművelődés megnevezése és jelentése az elmúlt évszázad során több alkalommal módosult. Az 1960–1980-as években új kihívások előtt állt a szakma, amelyre Józsa Péter is reflektált az 1978. évi Kód–kultúra–kommunikáció című tanulmánykötetében. Bár a közművelődés tartalmi zónája azóta sokat változott, megállapításai máig időszerűek. Tanulmányomban Józsa Péter írásából kiindulva vizsgálok a közművelődési rendszer lényegét.